

Exmoor Pony's op de Dellebuursterheide

U.G. Hosper

Inleiding

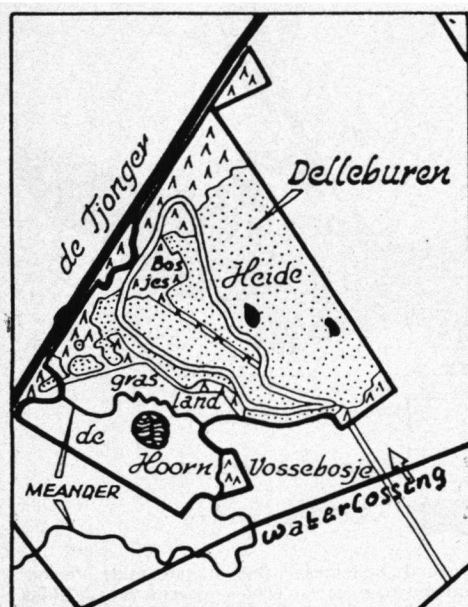
De Dellebuursterheide is sinds 1951 in beheer en eigendom van 'It Fryske Gea', de provinciale vereniging voor natuurbescherming in Friesland. Het natuurterrein van 100 ha is gelegen tussen Oldeberkoop en Makkinga, ten zuiden van het Tjongerkanaal. Het gebied is een restant van de vroegere, uitgestrekte heidevelden langs de Tjonger en bestaat uit bos, heide, veenputten en schraalgraslanden. Van de rivier de Tjonger, die van 1880 tot 1890 werd gekanaliseerd, zijn nog enkele oude meanders in het terrein aanwezig. De Dellebuursterheide heeft sinds 1975 de status van 'Beschermd Natuurmonument'.

Het gebied is in twee overheersende terreintypen te verdelen, namelijk het rivierduincomplex 'De Hoorn' en de heide van Delleburen. De heischrale graslanden van 'De Hoorn' worden sinds 1965 begraasd door paarden. Aanvankelijk vond seizoenbeweidings plaats; sinds 1984 wordt een oppervlakte van 34 ha het hele jaar begraasd door een kleine kudde Exmoor Pony's. Bij het beheer van de heide van Delleburen wordt naast plaggen (en maaien), sinds 1980 gebruik gemaakt van Drentse Heideschapen.

De begrazing dient in de eerste plaats een botanisch beheer. Extensieve beweiding heeft echter tevens gunstige effecten op bepaalde fauna-elementen. Begrazing met grote herbivoren heeft in de Dellebuursterheide bovenal tot doel een gevarieerd en tamelijk open natuurlandschap te ontwikkelen en in stand te houden.

Rivierduinlandschap De Hoorn

Het gebied De Hoorn is een sterk geaccidentteerd terrein. Het bestaat uit droge, zandige duintjes begrensd door oude Tjongermeanders

Figuur 1. Overzichtsskema 'Dellebuursterheide'.

ders en enige vochtige tot natte, venige graslandjes vlak langs de beek. Het gebied is vroeger veel natter geweest; de beekdalgraslanden worden echter sinds de kanalisatie niet meer door beekwater overstroomd. Wel is er nog enige voeding van diep grondwater, vooral in het oude stroomdal, waar de keileem ontbreekt. In de laagste delen reikt het diepe grondwater tot in de wortelzone.

Uit de bodemkaart blijkt dat De Hoorn wordt ingeklemd tussen een oude zijstroom vanuit het oosten en de hoofdstroom. De uitgeslepen beekdalen zijn gedeeltelijk opgevuld met beekafzettingen; later zijn ze grotendeels dichtgestoven met dekzand. De veenvorming op de beekafzetting is vooral van holocene oorsprong. Het veenpakket varieert van 10 cm tot meer dan 3 m dikte. In het centrum van De Hoorn ligt een vergraven veenplasje. Het gebied grenst aan de noordkant aan de heide van Delleburen. Langs de noord- en westkant wordt De Hoorn omsloten door Eiken in een laanbeplanting en door wilgestruweel langs de Tjongermeander.

De rivierduintjes zijn merendeels begroeid met een droge vorm van het heischrale grasland, behorend tot het Borstelgrasstype.

Foto boven:
Rivierduincomplex 'De Hoorn', sinds 1965 beheerd door middel van begrazing.
 Foto: Ultsje Hosper.

Foto rechts:
De rivierduintjes zijn merendeels begroeid met een droge vorm van heischraal grasland.
 Foto: Ultsje Hosper.

Foto rechtsonder:
De lage terreingedeelten zijn voedselrijker, hetgeen tot uitdrukking komt in een weelderiger plantengroei.
 Foto: Ultsje Hosper.

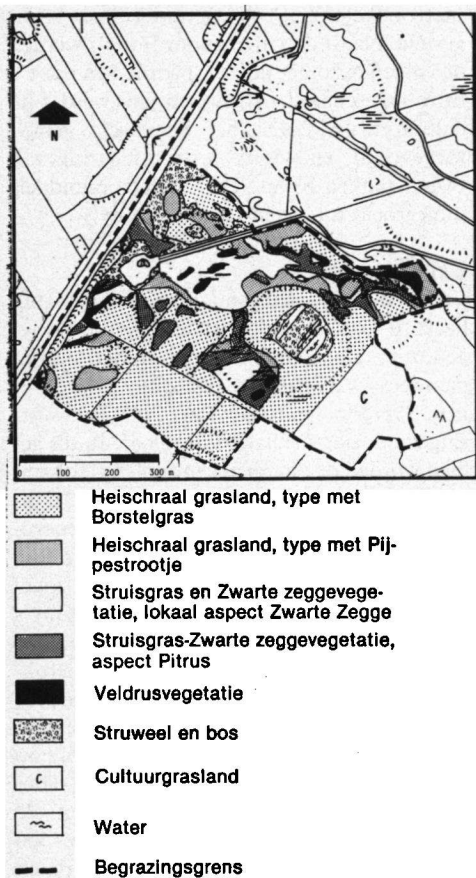

Naast Borstelgras komen Schapegras, Roodzwenkgras, Gewoon Struisgras, Liggend Walstro en Schapezuring hierin veelvuldig voor. Langs de randen van deze hoge duintjes en op de lagere zandkoppen komt een type voor waarin Pijpestrootje een belangrijk aandeel heeft. Ook Borstelgras, Tandjesgras, Kruipend Struisgras, Tormentil en Liggend Walstro nemen hier een belangrijke plaats in. Andere soorten van de heischrale graslanden zijn Veelbloemige Veldbies, Gewone Veldbies, Trekrus, Kruipganzerik, Blauwe Knoop, Struikheide, Stekelbrem en Rode Bosbes. De lagere delen van het terrein worden bedekt door een type waarin Kruipend Struisgras en in mindere mate Zwarte Zegge domineren.

Deze gedeelten zijn voedselrijker, hetgeen tot uitdrukking komt in een weelderige plantengroei. Soorten als Fioringras, Reukgras, Gestreepte Witbol, Veldzuring, Gewone Wederik, Herfstleuwetand, Egelboterbloem en vooral Kruipende Boterbloem komen hier regelmatig voor. In de lage kommen van het terrein overheerst, afhankelijk van de grondwaterkwaliteit, of Pitrus of Veldrus. In de veldrusvegetaties, waar diep grondwater een rol van betekenis speelt, komt tevens Waternavel, Moerasviooltje en Wateraardbei voor. Verder is sinds een tweetal jaren een voormalig bemest cultuurgrasland aan het beweiden.

**Figuur 2. Bodemkaart Dellebuursterheide. Vereenvoudigd naar geologische gegevens van de Rijks Geologische Dienst, Oosterwolde (1979).
 Bewerking en tekening: Henk de Vries.**

Figuur 3: Vegetatiekaart van 'De Hoorn'. Vereenvoudigd naar de vegetatiekartering van Mark Jalink (1985).
Bewerking en tekening: Henk de Vries.

dingscomplex toegevoegd. Langs de voormalige sloten en rondom de vergraven veenplas staan vooral Wilgen en een enkele Meidoorn.

Beheers- en cultuurhistorie

De Hoorn is van oorsprong een binnen een meander van de Tjonger gelegen rivierduin-

complex. Het terrein behoorde tot het gemeenschappelijk weidegebied (meenschar) van het ten noorden van de rivier gelegen Oudehorne. Na het graven van het Tjongerkanaal in 1890 is het gebied geïsoleerd komen te liggen van Oudehorne.

Tijdens de ontginning van de heideterreinen langs de Tjonger in het begin van deze eeuw, is hier een complex van 100 ha natuurterrein bewaard gebleven. Aanvankelijk is nog wel getracht ook dit gebied te ontwateren, getuige het rechtlijnige slotenpatroon in zowel de heide als het schraalgrasland. Door het graven van het Tjongerkanaal en ontwateringswerken van meer recente datum, is het reservaat veel droger geworden. De voeding door kwelwater van de natte schraalgraslanden is sterk verminderd. De diepe waterlossing ten westen en zuiden van het reservaat vangt diep grondwater en over het keileem afstromend water weg, zodat het mesotrofe water het natuurgebied nauwelijks meer kan bereiken. De sloten en greppels in het natuurterrein bevorderen een snelle afstroming van hemelwater. Van de beheersgeschiedenis sinds 1890 is vrij weinig bekend. Lange tijd is het gebied met paarden beweid geweest. Na de overdracht aan It Fryske Gea in de jaren vijftig is de beweiding beëindigd.

Beweidingsbeheer

In het begin van de jaren zestig bleek dat de voormalig beweidde schraallandvegetaties van De Hoorn over grote oppervlakten afstierven. Dit was voor It Fryske Gea aanleiding het Rijksinstituut voor Onderzoek in de Natuur thans Rijksinstituut voor Natuurbeheer in te schakelen. Gezien de samenstelling van de vegetatie concludeerde Chr. G. van Leeuwen dat het gebied jarenlang beweid moest zijn geweest. Op vele plaatsen was de Nardogalionvegetatie volledig afgestorven. Slechts

Schapezuring profiteerde van de afgestorven grasmatten en kwam veelvuldig voor. Volgens Van Leeuwen moest de oorzaak gezocht worden in de abrupte stopzetting van de beweiding. De factor beweiding was blijkbaar zo'n integraal element van het desbetreffende oecosysteem dat het wegvallen hiervan tot een volkomen desorganisatie van de oecologische en vegetatiekundige betrekkingen leidde. Als beste methode voor herstel van de grasmatten werd het opnieuw in beweiding nemen van De Hoorn voorgesteld.

In 1965 werd de beweiding met paarden weer ingesteld, in een gebied van 23 ha. Gedurende het zomerseizoen werden $\pm$ vijftien paarden ingeschaard. Dit aantal fluctueerde, met uitersten van tien tot twintig stuks. De beweidingsdichtheid bedroeg gemiddeld 0,65 paard per ha. Tot in 1979 werd echter een systeem van wisselweide toegepast in twee beheerseenheden van De Hoorn, namelijk een noordelijk en een zuidelijk deel. Bovendien werden de vochtige graslanden van het noordelijk gedeelte jaarlijks gemaaid.

Sinds 1979 wordt een standweidesysteem toegepast. Het aantal ingeschaarde paarden is verlaagd tot $\pm$ twaalf (0,5 paard per ha) en er wordt niet meer gemaaid. Het water in de meander wordt sindsdien tot een hoger peil opgestuwd. In 1984 is het gebied tot 30 ha uitgebreid. In de herfst van dat jaar werd een

jaarrondbegrazing met Exmoor Pony's ingesteld. Naast de vijf Exmoor Pony's werden de volgende zomer nog zes paarden en pony's extra ingeschaard. Afgelopen jaar werd 4 ha cultuurgrasland aan het begraaide gebied toegevoegd, en voorts vond inscharing van twaalf pinken plaats. De kudde is inmiddels uitgegroeid tot zeven Exmoor Pony's.

Exmoor Pony's

Voor de toepassing van jaarrondbegrazing heeft 'It Fryske Gea' voor de 'Exmoor Pony' gekozen. De Exmoor Pony is het oudste paarderas van Europa. De pony's leven in het Exmoor National Park in Zuidwest-Engeland, nog in 'halfwilde' staat. In dit gebied worden de dieren al eeuwenlang 'fokzuiver' gehouden, zonder 'veredeling' en 'kruising' met andere rassen. Hierop wordt toegezien door de Exmoor Pony Society; alleen pony's die ingeschreven staan in het zogenaamde 'Studboek' zijn fokzuiver. Pony's van hooguit het 'Exmoor-type' worden door de society als 'catsmeat' bestempeld. De fokzuivere pony's zijn nooit in een bepaalde produktierichting (vlees, trekken, rijden) gefokt. Exmoor Pony's worden uitsluitend gefokt op de 'overleving' in het Exmoor-gebied. Hier heersen extreme milieu-omstandigheden: de neerslaghoeveelheid bedraagt meer dan 1500 mm per jaar; 's winters is het er vochtig en koud (waterkoud) met sneeuw, mist en veel wind. Het gebied ligt tamelijk hoog (boven 300 m) en is heuvelachtig met diepe dalen, ontstaan door beken en rivieren. De voedselarme, stenige ondergrond is met een zure, venige bodemlaag bedekt. De vegetatie bestaat uit een lage struikbegroeiing met veel heideachtigen en varens en verder uit schraalgrasland, veenmoerassen en hoogvenen ('moorland').

'It Fryske Gea' heeft voor deze pony's geko-

Foto onder:

Aanvankelijk werden 's zomers paarden en pony's ingeschaard.

Foto: Ultsje Hosper.

Foto rechtsboven:

De Exmoor Pony wordt als het oudste paarderas van Europa beschouwd.

Foto: Ultsje Hosper.

Foto rechtsonder:

De 'meelsnuit' is een karakteristiek kenmerk van Exmoor Pony's.

Foto: Ultsje Hosper.

zen in verband met de vergelijkbare klimatologische (zeeklimaat) en voedselomstandigheden (natte heide en schraalgrasland). Exmoor Pony's zijn sober, vragen weinig verzorging en zijn 'winterhard'. Dit heeft niet alleen te maken met de weersomstandigheden, maar vooral met de voedselsituatie in winterse omstandigheden (een laag eiwitgehalte en een hoog ruwe-celstofgehalte). In het Exmoor National Park komen de pony's zonder bijvoeding de winter door. Bij slechte weersomstandigheden zien de eigenaren hun pony's soms wekenlang niet.

De Exmoor Pony is een evenwichtig gebouwd, bruin of donker-isabel paardje, met een lichte rand rond de ogen en een lichte mondstreek (meelsnuit). Het is een vrij slank paardje met een schofthoogte van ongeveer 1.25 m (merries maximaal 1.27, hengsten 1.30 m). Ze worden tot de pony's gerekend, omdat ze kleiner zijn dan 1.47 m. De kop is vrij klein met een breed voorhoofd; de poten zijn vrij kort, slank en goed gespierd.

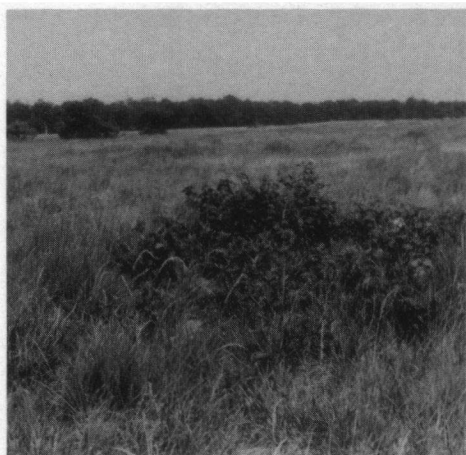
's Zomers is de vacht vrij donker, kort en glad; 's winters hebben ze een lichtere en ruige beharing, als gevolg van het lange, lichte winterhaar (windbeharing). De beharing rond mond en ogen is licht, evenals de binnenkant van de flanken (vooral in de winter). Exmoor Pony's mogen echter nergens witte haren hebben.

Begrazingsbeheer

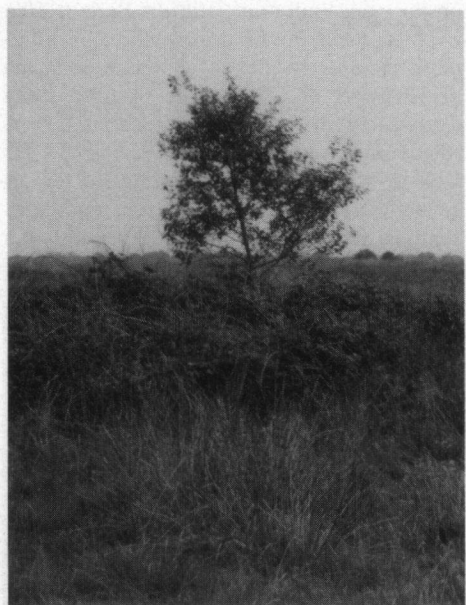
Sinds 1979 is de beweidingsdichtheid dermate verlaagd en is een standweidesysteem ingesteld, zodat van 'begrazing' kan worden gesproken. De produktie van organisch materiaal is bij begrazing groter dan de consumptie (en afbraak), waardoor plaatselijk verruiging kan optreden. De effecten van extensivering van het gebruik zijn in De Hoorn goed te zien. Niet alleen groeit de Pitrus in de natte laagten hoger dan ooit tevoren, maar ook vindt plaatselijk struweel- en boomopslag plaats. Langs de randen komen Grauwe Wilg en Meidoorn tot ontwikkeling. De eerste struweelbegroeiing in het schraalgrasland bestaat uit Braam. Kiemplanten van bomen worden, wanneer ze vrij staan, opgegeten door het vee. Staan ze in de bescherming van het doornige braamstruweel, dan kunnen ze verder tot ontwikkeling komen. Vooral jonge opslag van Vuilboom, Eik en Berk treffen wij hier tussen het braamstruweel aan. Sommige exemplaren steken al duidelijk boven het struweel uit. Op enkele plaatsen staan jonge Meidoorns en Eikjes midden in de veruigde pitrusvegetaties.

Ook is er transport van voedingsstoffen als gevolg van begrazing in het terrein merkbaar. De paarden deponeren het merendeel van hun uitwerpselen in het oostelijke gedeelte

van het gebied, in de omgeving van het toegangshek. De soortenrijkdom aan planten neemt naar de westkant toe. In de zuidwestelijke hoek treedt vooral struweelvorming op. Hier komen tevens soorten als Rode Bosbes, Stekelbrem, Dopheide, Hondsviooltje, Kloksjesgentiaan en Blauwe Knoop veelvuldig voor. De afvoer van voedingsstoffen en de toenemende soortenrijkdom hebben mogelijk met elkaar te maken. Bovendien geeft de tendens naar struweelvorming in de droge schraallandvegetatie hiertoe aanwijzingen. In het noordoostelijke gedeelte overheerst een hoogopgaand vegetatietype met vooral Pitrus.

Zoogdieren

Extensieve begrazing heeft een positief effect op het voorkomen van bepaalde zoogdieren. Zo is de konijnenstand van De Hoorn zeer goed te noemen. Er is een duidelijke relatie tussen de paarden en Konijnen van De Hoorn. De paarden houden het droge schraalgrasland in een zodanig groeistadium dat de Konijnen hiervan kunnen profiteren. In de rivierduinen zijn tal van konijnenburchten aanwezig, die trouwens regelmatig door de paarden worden ingetrapt. Ook zijn er voortdurend Hazen in het gebied aanwezig. De openheid van het gebied wordt door begrazing gewaarborgd, waardoor de Hazen zich vooral in de graslanden langs de

Foto linksboven:

De eerste struweelbegroeiing in het schraalland bestaat uit Braam.

Foto: Ultsje Hosper.

Foto linksin het midden:

In de bescherming van braamstruweel kunnen jonge bomen tot ontwikkeling komen; na verloop van tijd steken ze hier bovenuit.

Foto: Ultsje Hosper.

Foto linksonder:

Soortenrijk terreingedeelte met onder andere Vuilboom, Rode bosbes, Stekelbrem en heidesoorten.

Foto: Ultsje Hosper.

Foto rechtsboven:

Hazen voelen zich in de graslanden langs de beek thuis.

Foto: Ben Klazinga.

Foto rechtsonder:

De Dellebuurserheide is een aantrekkelijk ree-wildgebied.

Foto: Ben Klazinga.

Foto uiterst rechtsonder:

Mollen brengen microreliëf aan.

Foto: Ben Klazinga.

beek blijven thuisvoelen. Egels geven de voorkeur aan de wat hogere terreingedeelten, vooral op plaatsen waar enige struweelvorming optreedt.

Muizen en Mollen zijn eveneens in ruime mate aanwezig. De Mollen bevinden zich voornamelijk in de vochtige graslanden met een veenbovengrond. Mollen zijn tevens van groot belang voor het aanbrengen van micro-reliëf, hetgeen door begrazing nog wordt versterkt. De grote afwisseling van kort of afgegraasde en verruigde terreingedeelten is voor kleine zoogdieren van levensbelang.

Reeën verblijven regelmatig in dit gebied, maar geven de voorkeur aan de heide van Delleburen, waar meer dekking te vinden is. Bovendien is het gebied rond Delleburen een erg aantrekkelijk gebied voor reeën. In verband met het grote voedselaanbod brengen ook Vossen regelmatig een bezoek aan De Hoorn; in de heide zijn echter geschikte dekkingsmogelijkheden. Sinds enkele jaren zijn er weer Dassen in de omgeving van de Dellebuursterheide. Afgelopen voorjaar bezocht een Das regelmatig De Hoorn. Dit was vooral te zien op de latrineplaatsen, waar de paardemest was 'opgerold', om zodoende bij de Regenwormen en andere insecten te kunnen komen. Plaatselijk waren alle paardehopen successievelijk omgekeerd. De concentratie

van voedingsstoffen als gevolg van begrazing is in dit tamelijk voedselarme gebied niet alleen van belang voor de vegetatie-ontwikkeling, maar ook voor bepaalde diersoorten.

Insekten en vogels

Het extensief begraasde gebied is uitermate in trek bij een grote verscheidenheid aan insecten en vlinders. De hele zomer zijn bloeiende grassen, zeggen en kruiden aanwezig; ook de laatbloeiende soorten krijgen bij begrazing de kans hun jaarcyclus te voltooien. Grote aantallen vlinders en hommels bezoeken in de nazomer de blauwe-knoopvelden. Langs de bosrand komt een zoombegroeiing geleidelijk tot ontwikkeling; deze zones zijn van groot belang voor insecten en vlinders. Langs de bosrand bevinden zich tevens een tiental nesten van de Bosmier. Zij lijken zich

bij begrazing goed te kunnen handhaven. Het gebied De Hoorn is arm aan vogels. Dit is enerzijds het gevolg van het vrijwel ontbreken van struweel en boomopslag; het is te open voor bosvogels. Anderzijds is het rivierduincomplex waarschijnlijk te droog voor weidevogels. Op De Hoorn broeden enkele Wulpen en soms een Scholekster; in de natte graslanden wordt regelmatig een Watersnip aangetroffen. Het omringende cultuurgrasland is een goed weidevogelgebied; Kievit, Grutto, Tureluur, Scholekster, Watersnip en Wulp zijn hier aanwezig. De braambessen trekken in de nazomer veel Merels en Spreeuwen. Het veenplasje fungeert als broedgebied en pleisterplaats voor enkele eendesoorten, waaronder de Wintertaling.

Fryske Gea-kudde

In 1983 heeft 'It Fryske Gea' een kleine groep Exmoor Pony's aangekocht, bestaande uit twee hengsten en drie merries. Ze zijn afkomstig van de liefhebber van oude paarderrassen E. Voorhoeve uit Middelburg. Deze heeft in 1969 twee fokzuivere Exmoor Pony's uit Engeland geïmporteerd, de hengst Larkus en de merrie Hippophae (beide geboren in 1968). De andere drie zijn jongen van dit ouderpaar; de merrie Lotte is van 1972 en de andere merrie en de hengst zijn van respectievelijk 1981 en 1982. Lotte is als veulen verkocht en heeft sindsdien geen contact met andere pony's gehad. Nu ze weer in de kudde is opgenomen, is dat zowel aan haar uiterlijk als aan haar gedrag merkbaar. Ze is groffer en zwaarder gebouwd door haar leven als 'broodpony'; bovendien kan ze zich vrij

moeilijk in de sociale structuur van de groep inpassen. Inmiddels bracht de oude merrie Hippophae in twee opeenvolgende jaren opnieuw een merrieveulen ter wereld. De kudde bestond in 1984 uit één familiegroep van zeven dieren, zodat ter voorkoming van inteelt een nieuwe bloedlijn noodzakelijk werd.

In de herfst van 1984 is de groep gesplitst. De vier dochters van Hippophae bleven in de Rijperkerkerpolder bij Giekerk. Hieraan werd een nieuwe hengst Dark Spectacle en merrie Tipple, beide fokzuiver en afkomstig uit het Exmoor National Park, toegevoegd. Deze groep loopt in een gebied van 20 ha voormalig cultuurgrasland. Omdat de graslanden nog behoorlijk voedselrijk zijn, worden 's zomers nog twintig pinken ingeschaard. Naarmate de produktie als gevolg van de vroegere bemesting afneemt, zal het aantal in te scharen pinken verminderd worden.

In het gebied De Hoorn werd eind 1984 van seizoenbeweiding overgeschakeld op permanente begrazing met Exmoor Pony's. Larkus, Hippophae en hun Zeeuwse zoon Eduard verhuisden naar De Hoorn. In het voorjaar van 1985 kreeg Hippophae wederom een merrieveulen. Ook werden nog twee Exmoor Pony's van de familie Voorhoeve aangekocht, de merrie Adelheid en de gecastreerde hengst Ruin. Deze twee pony's hebben de zelfde vader Larkus, maar een andere moeder (leeft niet meer).

Bij aanvang van de permanente begrazing werd het gebied met 4,5 ha schraalgrasland en 2,5 ha bos uitgebreid, zodat er wat meer dekking beschikbaar kwam. Eind 1985 is een perceel voormalig cultuurgrasland van 4 ha aan het gebied toegevoegd. De totale oppervlakte van het begrazingscomplex De Hoorn bedraagt nu 34 ha. De jaarrondbegrazing heeft tot doel het gebruik te extensiveren,

Foto linksonder:

Langs de bosrand bevinden zich nesten van de Bosmier.

Foto: Ultsje Hosper.

Foto rechtsboven:

In de herfst van 1984 werd een jaarrondbegrazing met Exmoor Pony's ingesteld.

Foto: Ultsje Hosper.

Foto rechtsonder:

Adelheid met hengstveulen. De veulens worden in de vroege ochtend geboren.

Foto: Ultsje Hosper.

waarbij ook 's winters omzetting van organisch materiaal plaatsvindt. Bovendien is permanente begrazing een meer constante maatregel (in de tijd), hetgeen bij natuurbeheer van groot belang is.

Onderlinge betrekkingen

Als overgangsmaatregel en omdat een veebezetting van zes pony's op 30 ha toch wel erg laag is, werd besloten voorlopig gedurende het zomerseizoen nog een vijftal pony's/-paarden in te scharen.

Dit is achteraf een misrekening gebleken. Ter voorkoming van de moeilijkheden zo die zich op De Ennemaborg hebben voorgedaan (Koniks met kleine Shetlandpony's), werd een minimale stokmaat van 1,30 m aan de in te scharen pony's gesteld. Het tijdelijk inscharen van vreemde paarden bracht echter grote onrust in de kudde teweeg. Tot het moment van inscharing was Larkus de onbetwiste leider van de groep. Bij het aanbod van zoveel (willige) merries begon ook de jonge hengst Eduard zich te roeren. Verbeten gevechten tussen Larkus en Eduard waren het gevolg. Eduard hield er een grote wond aan zijn linkerachterpoot aan over. Toch verloor Larkus de controle over de groep en het lukte Eduard een ingeschaarde pony te veroveren. Samen zonderden ze zich tijdelijk af van de kudde. Larkus richtte zijn aandacht vooral op twee grote ingeschaarde paarden, welke door hem werden gedekt. Ruin werd door geen van beide hengsten in de nabijheid getolereerd. Samen met een later ingeschaarde oude merrie verbleven zij het gehele seizoen

zo ver mogelijk van de groep. Het tijdelijk inscharen van paarden/pony's bij een groep pony's met een bepaalde sociale rangorde, verstoort de verhoudingen dermate, dat dit ten sterkste moet worden afgeraden.

Deze zomer zijn in plaats van paarden acht pinken in het, inmiddels 34 ha grote, gebied extra ingeschaard. Dit aantal zal geleidelijk worden verminderd en is vooral bedoeld om de extra produktie aan organisch materiaal, als gevolg van de vroegere bemesting op het voormalige cultuurgrasland, weg te nemen. De oude merrie Hippophae heeft afgelopen winter haar vrucht verworpen; Adelheid heeft een hengstveulen gekregen. De strijd om de hegenomie tussen Larkus en Eduard duurt nog steeds voort. Larkus heeft Hippophae gedekt en Eduard heeft zich Adelheid toegeëigend. Geen van beide hengsten heeft nog definitief het onderspit gedolven. Er vinden regelmatig confrontaties plaats, waarbij ze elkaar trachten te bijten en zich met de voorpoten afweren; ze staan dan op de achterpoten tegen elkaar omhoog. Als 'overspronggedrag' gaan ze daarna plotseling fanatiek grazen. Ruin wordt voortdurend weggejaagd en verblijft aan de rand van de kudde.

De groep bestaat thans uit zeven dieren, te weten drie hengsten, drie merries en een ruin, en loopt in een gebied van 34 ha. De groep gedraagt zich als een kudde, met bijbehorende sociale gedragingen, interacties en rangorde. Bij verdere uitbreiding van de kudde zullen waarschijnlijk verscheidene afsplitsingen ontstaan. Het is de vraag of de huidige oppervlakte hiertoe al groot genoeg is. Vorig

Foto linksboven:

's Winters eten ze ook schors en bast van struiken en bomen (onder andere Zwarte Els).

Foto: Ultsje Hosper.

Foto rechtsboven:

Exmoor Pony's zijn 'winterhard'. Ze krabben met de voorpoten openingen in het sneeuwdek.

Foto: Ultsje Hosper.

Foto rechtsonder:

In het terrein ontstaat een grote afwisseling van afgegraste gedeelten, verruigde plekken en zoombegroeiingen langs de bosrand.

Foto: Ultsje Hosper.

jaar bleek echter na de inscharing van paarden, dat er al min of meer subgroepen ontstonden. Een hengst kan waarschijnlijk hooguit een stuk of vier merries onder zijn hoede nemen. Wordt dit aantal groter dan verliest de dominante hengst de controle over

de kudde en subdominante hengsten gaan er dan met één of meer (jonge) merries vandoor en vormen subgroepen. De hengsten die het laagst in de rangorde staan, vormen een hengstenkudde. In het voorjaar zullen jonge hengsten de leider trachten te verdringen om een eigen kudde te vormen. Een dergelijk systeem, waarbij alleen de sterkste hengsten voor nakomelingen zorgen, is in Nederland alleen mogelijk bij in half wilde staat levende Exmoor Pony's en Koniks.

N.B. Paarden vormen de enige diersoort in Nederland, waarbij slechts door het stamboek goedgekeurde hengsten mogen dekken. Alle andere diersoorten (inclusief de mens) mogen ook ongekeurd aan het voortplantingsproces deelnemen. Dit is een overblijfsel uit de tijd dat de paarden voor onze defensie (cavalerie) van belang waren en is in een zogenaamde 'Paardewet' vastgelegd. Het fokken van paarden stond onder Staatstoezicht; voor de Defensie moest men over paarden van goede kwaliteit kunnen beschikken. Hoewel het in deze tijd van kruisraketten (helaas) niet te verwachten is dat paarden bij onze verdediging ooit nog een rol van betekenis zullen spelen, is de 'paardewet' nog steeds van kracht. Gelukkig bestaat er voor de Exmoor Pony in Nederland geen paardenstamboek (en moet er ook niet komen), zodat ze als 'wilde dieren' worden beschouwd en in 'onverdeelde' staat en in 'kuddeverband' als natuurbeheerders kunnen worden ingezet.

Effecten in het terrein

De Exmoor Pony's beïnvloeden de vegetatie door begrazing, bemesting en betreding. 's Zomers eten ze vooral grassen (en zeggen), in de winter naast grassen ook zeggen, russen, kruiden en bladeren (Braam). Ook eten ze 's winters schors en bast van struiken en bomen (Grauwe Wilg en Zwarte Els). In de (late) winter, vooral na een vorstperiode, zijn de grassen en kruiden verdord en bevatten weinig voedingselementen (laag eiwit-, hoog ruwe-celstofgehalte). Pony's hebben geen grote pens en het voedsel heeft een hoge passagesnelheid. Ze reageren op voedsel van slechte kwaliteit door veel te eten. 's Zomers besteden ze globaal de helft van het etmaal aan grazen; in februari/maart kan dit oplopen tot driekwart van de tijd. De Exmoor

Pony's 'maaïen' dan grote hoeveelheden 'hooi op stam'. Bij de aanwezigheid van sneeuw krabben ze met de voorpoten openingen in het sneeuwdek. Ze zoeken dan de meest verruigde gedeelten op en gaan bij de pollens langs. Met de snuit vergroten ze de kraters in de sneeuw. Ook schakelen ze dan over op hoge kruiden en vreten de bast van takken en bomen.

De pony's hebben dagelijks drinkwater nodig; ze drinken op vaste plaatsen in de oude meander. 's Winters kunnen ze in hun waterbehoefte voorzien door het eten van sneeuw. Tijdens een open vorstperiode (zonder sneeuw) kunnen ze niet aan water komen en dan moeten bijten in het ijs worden gehakt (in het Exmoor National Park zijn altijd stromende beekjes aanwezig). Een opmerkelijk

verschijnsel doet zich jaarlijks in maart voor. Op bepaalde plaatsen in het terrein wordt de grond helemaal omgewoeld (de eerste keer dachten wij te maken te hebben met de gevolgen van een uit de hand gelopen IVN-werkkamp). De Exmoor Pony's graven in het vroege voorjaar met hun voorpoten de pas uitgelopen ondergrondse wortel- en stengeldelen van de Brandnetel op. Ze schijnen na een lange winter behoefte te hebben aan een eiwitrijkere kost, want van alle brandnetelplekken worden de jonge scheuten succesvol verorberd. Ook grazen ze in het vroege voorjaar op de plasdras staande terreingedeelten, van de nieuw uitgelopen grassen (onder andere Fioringras). Dergelijke plaatsen worden trouwens tot ver in het voorjaar intensief begraasd.

In het terrein ontstaat een grote afwisseling van kort afgegraste gedeelten, min of meer verruigde plekken en struweelvorming. In het voormalige cultuurgrasland breidt de Akkerdistel zich sterk uit. Elders (Rijperkerkerpolder) is gebleken dat de distelexplosie van korte duur is en na drie jaar begrazing al weer sterk afneemt. De pitrusverruiging in de natte terreingedeelten is hardnekkiger; na een jaar of tien neemt echter de vitaliteit van Pitrus eveneens sterk af en dan vestigen andere soorten zich in de pitrusbegroeiing. Pitrus en Veldrus worden 's winters ook door de pony's gegeten.

In de braamstruwelen komen Vuilboom, Berk, Lijsterbes en Eik tot ontwikkeling. Kiemplanten genieten tussen de doornige struiken bescherming tegen vraat door de pony's. Zo kan bij begrazing op den duur bos-

vorming optreden en zich geleidelijk uitbreiden en verplaatsen ('kruipende bossen') (door het Rijksinstituut voor Natuurbeheer wordt hiervoor inmiddels de term 'zwervende bossen' gebruikt. Waar komt men na een dag zwerven door zwervende bossen uit?).

De Exmoor Pony's houden er geen strikte latrines op na (dit in tegenstelling tot een paard dat het gehele jaar op een kleine huiskavel loopt en op vaste plaatsen de mest deponneert). Wel worden bepaalde plaatsen meer bemest dan andere. Ook is er een duidelijk verschil op te merken met de eertijds ingeschaarde paarden van De Hoorn. Deze hadden wel een min of meer vaste latrineplaats, vlak bij het toegangshek. De plaatsen die vaker bezocht worden, worden ook meer bemest. Voor de Exmoor Pony's is dit 's zomers het open cultuurgrasland en in mindere mate de vochtige graslanden vlak langs de beek. 's Winters verblijven ze vaak op de door bomen beschutte schraalgraslanden; hier liggen plaatselijk ook grote mesthopen. De beide hengsten ruiken vaak aan de mesthopen en deponeren hun mest dan op de zelfde plek.

Als gevolg van begrazing vindt plaatselijk verschraling plaats, terwijl elders wordt bemest. Op de mestplaatsen komen bepaalde snel groeiende plantesoorten tot ontwikkeling. Verschraling is een veel langduriger proces met op den duur een grote variatie aan soorten. Via de mest kunnen zaden verspreid worden en bepaalde paddestoelen zijn gebonden aan paardemest. De pony's ontwikkelen een vast padenpatroon in het gebied. Verder rollen ze zich regelmatig op een tweetal vaste plaatsen. Deze plaatsen blijven als kleine zandverstuivingen geheel onbegroeid.

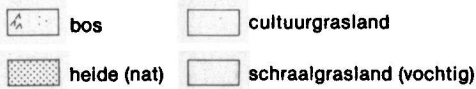

Door begrazing ontstaat een versterkt micro-relief.

Foto: Ultsje Hosper.

Toekomstig begrazingsplan

Bij begrazingsbeheer treedt interne differentiatie op als gevolg van verschillen in betredings-, verschralings- en bemestingsintensiteit. De mate van beïnvloeding is vooral afhankelijk van de terreinomstandigheden zoals reliëf, vochttoestand en voedselrijkdom van de bodem en ook van de samenstelling,

Figuur 4. Toekomstige begrenzing en terreintypen van het begrazingscomplex 'Dellebuursterheide'.

smakelijkheid en structuur van de vegetatie. Hierdoor werkt begrazing lokaal en gradiëtsgewijs en er ontstaat een grote afwisseling van lage begroeiingstypen, zoomvegetaties, struweel en boomopslag, elk met eigen biotoopkenmerken.

De aan begrazing ten grondslag liggende processen vergen een lange ontwikkelingsperiode; resultaten worden pas op termijn zichtbaar. Uit ervaringen in het buitenland (Exmoor National Park, New Forest, Borkener Paradijs, Mønsklint, Öland) is gebleken, dat, wil men de doelstellingen van 'begrazingsbeheer' realiseren, aan een aantal voorwaarden moet worden voldaan. De begrazing moet extensief zijn, op een grote oppervlakte met een zekere variatie in milieu-omstandigheden plaatsvinden, en uitgevoerd worden met 'winterhard' vee. Vaak is de begrazing te veel op het ras (zeldzaam) en op productie (vlees) gericht, waardoor ze dreigt te ontfaan in 'vetweiderij'.

Het gebied De Hoorn is voor de ontwikkeling van een open natuurlandschap, door middel van Exmoor Pony's in 'half wilde staat' te klein. Er is dan ook besloten het begrazingsgebied geleidelijk uit te breiden tot de gehele Dellebuursterheide. Niet alleen de heide van Delleburen, maar ook de in ruilverkavelingsverband toegewezen marginale landbouwgronden zullen in de komende tien jaar aan het complex worden toegevoegd. De totale oppervlakte zal uiteindelijk tot ± 160 ha worden uitgebreid, onderverdeeld in 20 ha bos, 46 ha heide (waarvan 22 ha droge en 24 ha natte heide en veenputten), 34 ha schraalgrasland (waarvan 22 ha droog en 12 ha vochtig schraalland) en 60 ha cultuurgrasland.

Als overgangsbeheer wordt de heide van Delleburen momenteel begraasd door Drentse Heideschappen (vijftien schapen op 50 ha heide, waarvan 24 ha natte heide en veenputten). Daarnaast worden periodiek (tweejaarlijks) kleine stukken (± 2 ha) geplagd. Het eertijds ingevoerde maaibeheer, waarbij de pijpestrootjesvegetaties werden gemaaid, heeft niet het gewenste effect gesorteerd. De heide herstelde zich niet en het microreliëf werd tenietgedaan. De vochtige schraalgraslanden worden jaarlijks in augustus gemaaid. Het bosbeheer is gericht op variatie in leeftijdsopbouw, door onregelmatige kap en het maken van open plekken.

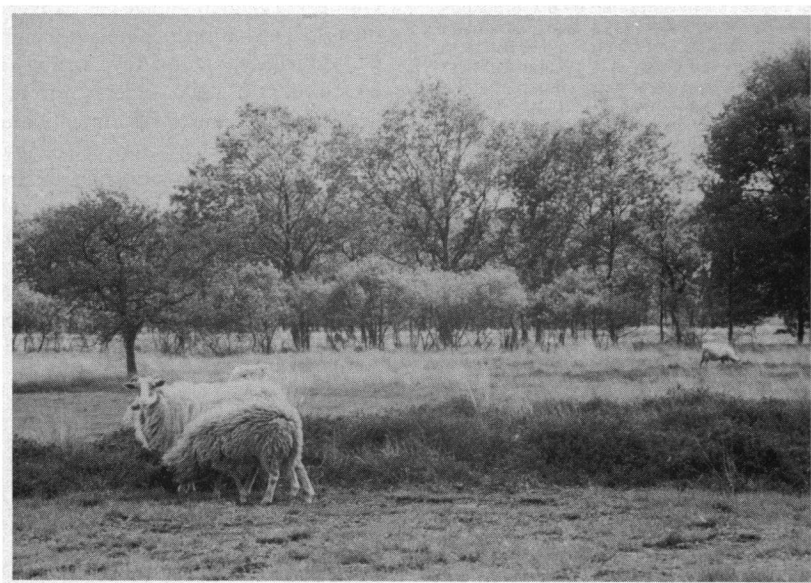

Foto boven:

De heide van Delleburen is vergrast met Pijpestrootje.

Foto: Ultsje Hosper.

Foto midden:

Momenteel beheren Drentse heideschappen de heide van Delleburen.

Foto: Henk Kroes.

Foto onder:

Het landschapsbeeld wordt in de toekomst mede bepaald door Exmoor Pony's.

Foto: Ultsje Hosper.

Foto rechts:

Pinkenbeweiding in het natuurgebied de 'Jan Durkspolder' bij Eernewoude. In deze voormalige landbouwpolder is het beheer gericht op zowel weidevogels als op een gevarieerde bloemrijke vegetatie. Hiertoe wordt 's zomers jongvee ingeschaard volgens een zogenaamd 'standweidesysteem'. In verband met het weidevogelbeheer wordt een zodanige veebezetting gehanteerd, waarbij de consumptie gelijk is aan de plantaardige produktie. Een vee-dichtheid van $\pm$ twee pinken per ha is hiermee in overeenstemming (30 ha-50 pinken). In verschillende voormalige cultuurgraslanden van 'It Fryske Gea' wordt sinds enkele jaren een dergelijk beweidingsbeheer gevoerd.

Foto: Uitsje Hosper.

Foto onder:

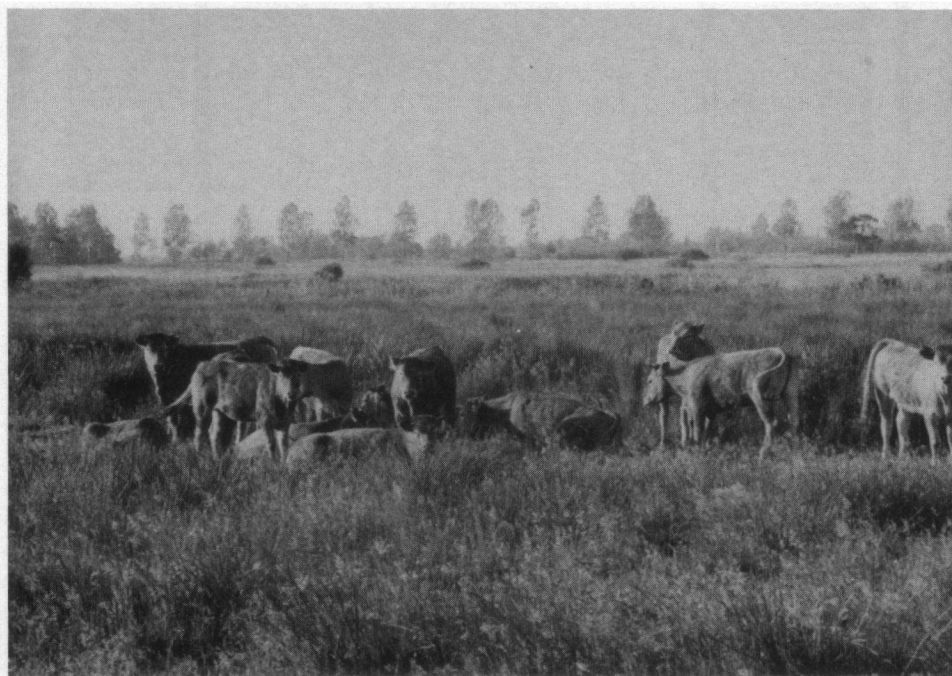
Begrazing door 'Limousins' in het natuurgebied de 'Wolwarren' bij Eernewoude. Dit gebied, bestaande uit voormalig cultuurgrasland, ruigte- en rietterreinen en elzebroekbos, wordt 's zomers begraaasd door Limousins (Frans runderras). Het beheer is gericht op de ontwikkeling van bloemrijke graslanden overgaand in een gevarieerd moerasgebied, bestaande uit een mozaïek van lage en hoge begroeiingen. Er wordt een zodanige veebezetting aangehouden dat de plantaardige produktie groter is dan de consumptie door de Limousins. Hierdoor treedt plaatselijk verruiging, struweelvorming en bosontwikkeling op. Momenteel wordt een veebezetting van 0,5 Groot Vee Eenheden per ha aangehouden (55 ha-28 Limousins).

In een tweetal terreinen van 'It Fryske Gea' wordt een dergelijk begrazingsbeheer gevoerd.

Foto: Henk Kroes.

Bij het toekomstige beheer is ook de waterhuishouding van groot belang. De oude Tjongermeanders zullen worden hersteld, de veenputten geïsoleerd en verder wordt een spontane afwatering nagestreefd. Hiertoe zullen de in heide en schraallanden aanwezige (gegraven) sloten en greppels worden gedicht. Alleen de oude meanders en de parallelsloot langs het Tjongerkanaal behouden hun functie als afwateringssloot. De peilinstelling zal dan door een stuw (met vaste drempel) in de zuidwestelijke hoek van het gebied, worden bepaald. Hiermee volgt de afwatering de natuurlijke hoogteligging van het complex.

De aan het begrazingscomplex toe te voegen cultuurgraslanden zullen niet langer worden bemest. Ook kunnen een aantal sloten worden gedicht, vooral op de overgang van heide en cultuurgrasland. Elders zijn in Fryske Gea-terreinen goede resultaten bereikt met een overgangsbeheer van seizoenbeweiding met pinken. Het is ook hier de bedoeling eerst enkele jaren pinken in te scharen (twee dieren per ha, standweidesysteem). Door de combinatie van 'dempen van sloten' en 'niet bemesten' wordt het groeiseizoen korter en neemt de produktie snel af. De pinkenbeweiding zorgt hierbij voor de afvoer van organisch materiaal (verschraling).

Toegankelijkheid voor het publiek

De heide van Delleburen is buiten het broedseizoen, vrij toegankelijk op wegen en paden. Het gebied De Hoorn is strikt reservaat; wel heeft men op bepaalde plaatsen van de wandelroute een goed overzicht op De Hoorn. Wanneer de heide straks ook begraaasd wordt, zullen de bezoekers met de Exmoor Pony's worden geconfronteerd. Dit zal waarschijnlijk weinig problemen geven. De Exmoor Pony's zijn erg rustig en mijden het contact met mensen, zonder overigens echt wild te worden. Ze trekken zich weinig van de aanwezigheid van mensen aan. Honden kunnen echter (ook aangelijnd) niet worden toegelaten; dit is trouwens in verband met de heideschappen (en lammeren) ook nu al het geval.

De reactie van het publiek op de aanwezigheid van Exmoor Pony's moet worden afgewacht. Als voortzetting van de vroegere paardenbeweiding is men trouwens aan paarden gewend. De plaatselijke bevolking reageerde indertijd positief op de komst van Drentse Heideschappen, maar begreep niet waarom dit gepaard moest gaan met honderden meters raster. De rasters zijn erg opvallend aangebracht, precies rond de heide. Het is nu dan ook de bedoeling de rasters zoveel mogelijk langs de randen weg te werken.

Mensen zijn vaak geneigd dieren 's winters te voeren. In het natuurlijke ritme van Exmoor Pony's past echter geen bijvoeding. In de nazomer (september) zijn ze in zeer goede lichamelijke conditie; ze slaan vetreserves op

voor de winter. In vergelijking met de pony's van het Exmoor National Park zijn onze pony's (veel) te zwaar. De voedselomstandigheden zijn hier in het voormalig cultuurgrasland veel beter (te goed) dan in de Moors.

Het moet aan het publiek (vaak ook aan natuurbeheerders) duidelijk gemaakt worden dat bijvoeren niet nodig en niet wenselijk is. Pony's zijn sobere dieren en fysiologisch aangepast aan een eiwitarm menu. De meest voorkomende kwaal bij pony's is tegenwoordig 'hoefbevangenheid'. Deze ziekte (een pijnlijke ontsteking in de hoeven van de voorpoten) is vaak het gevolg van overvoeding met eiwitrijk voedsel. Gezien de toestand van de Nederlandse graslanden en de (misplaatste) bezorgdheid over huisdieren, worden er momenteel meer pony's doodgeknuffeld dan doodgeknuppeld.

De Dellebuursterheide kan op den duur uitgroeien tot een gebied van ± 160 ha, onderhouden door een kudde van ± 40 Exmoor Pony's. Bij deze extensieve begrazing, waarbij de organische biomassa slechts gedeeltelijk wordt weggenomen, kan een parkachtig heidelandschap ontstaan en behouden blijven, bestaande uit heide, veenputten, schraallanden, graslanden, ruigte, struweel en bos. De onderlinge verhoudingen en situering van de begroeiingstypen worden grotendeels bepaald door de milieufactoren en de begrazingsintensiteit. Een dergelijk beheer zal zowel de natuurwaarden als de beleefingswaarden ten goede komen.